

Jože Kastelic | Sovretovi Stari Grki

(Anton Sovrè, Stari Grki. Mohorjeva občna zgodovina II, Celje 1939, 568, 4°)

I.

Mohorjeva družba je znova izdala grško zgodovino. V Staretovi »Občni zgodovini« so »Grki in Macedonci« izšli v prvem in drugem zvezku l. 1874—1875 na straneh 109—326. Po kratkem zemljepisnem uvodu je opisano grško verstvo z bogovi, heroji in češčenjem, nato »Junaška doba grškega naroda«. Tu nastopajo »najstarejši prebivalci«, med njimi že Heleni, ki da so prišli kot zadnji val iz Male Azije. »Ker nimamo prave zgodovine junaške dobi, bomo omenili najmenitniše pripovedke te dobe tako, kakor so jih Grki sami pripovedovali.« Zdaj se pokažejo pred našimi očmi Prometej in njegov sin Devkalijon, Minoj, Danajci, Pelopovci, Kekrop in Tezej, Kadmejci, Argonavti, trojanska vojska, Odisej. Kot prehod v pravo zgodovino sledi »preseljevanje grških razrodov«. Šele s temi dogodki prihaja v temo prazgodovine nekaj luči, šele s peržanskimi vojskami pa čuti zgodovinar trdno oporo dejstev.

Staretova grška zgodovina je bila za tiste čase dobra. Danes je zanimiva samo še kot priča vztrajnega prizadevanja; njen jezik in okus pripovedovanja pa nosita na sebi svojski čar Levstikove dobe. Od takrat do Sovreta se je v raziskovanju grštva zgodilo toliko novega, da bi že samo zaradi tega nova grška zgodovina dobila popolnoma drugo vsebino. Še važnejše kot čisto odkrivanje in zbiranje gradiva pa je izpremenjeno stališče zgodovinarja. Tako slavljena objektivnost se je v zgodovini izkazala komaj v gradivu samem, že manj v njegovi izbiri in uporabi, odpovedala pa je skoraj popolnoma v razlaganju dogodkov. Staretovi Grki niso Sovretovi Grki — bolje rečeno: Grki filološke znanosti devetnajstega stoletja niso isto kot Grki historičnega pozitivizma v prvih desetletjih dvajsetega stoletja in oboji spet ne odgovarjajo podobi Grkov, kakršno ima kulturni zgodovinar zadnjih desetletij. Ali je sploh mogoče priti do prave podobe preteklosti? Vprašanje sili k stališču in odgovoru, a ga vendar prepustimo prvemu zvezku Mohorjeve občne zgodovine, kjer bo — nenapovedani, a upravičeno pričakovani — »Uvod« pač iskal smisel zgodovine in se oziral na problematiko historičnih ved. Tu nam gre za mnogo manjše cilje: ogledati si hočemo podrobneje samo spremembe zgodovinarskih odnosov do grštva in na ta način dobiti (čeprav morda samo za našo dobo veljavno, torej zelo relativno) kritično osnovo, v kateri bomo mogli Sovretovi knjigi določiti pravo mesto.

Novo gradivo že samo po sebi vodi do novih zaključkov. Le redko pa se odpre z njim povsem nov svet. Ko je Schliemann z drhtečimi rokami izgrebal Priamov zaklad v Troji in dvojnato kupo Atridov v Mikenah, še ni vedel, da je odkril novo celino. Kot je mislil Kolumb, da je prijadral v staro Indijo, a je v resnici dosegel Novi svet, tako je Schliemann s Homerjem v roki določil obema krajema mesto na stari karti grške zgodovine in ju postavil v homersko dobo. Le redki so slutili tedaj dalekosežnost odkritja, med njimi niti Nietzsche niti Wilamowitz-Moellendorff. Oba sta bila preveč filologa, da bi mogla takoj najti notranji odnos do samega »gradiva«. Komaj trideset let po Schliemannovem odkritju pa je Evans spet nekaj našel. Na zapuščenem,

nekoliko mitičnem otoku Kreti je njegova lopata odkrila prvi temelj, nato drugega, nato steber, dvorišče, dvorec, prestol, vaze, slike, kapele, hiše, mesta, kulturo. Egipčanske črepinje, razstresene med posameznimi najdbami, so začudenim arheologom kazale na vrtooglave številke — vse starejše ko tisoč pred Kristusom. Homer, ki je bil do tedaj oče Grčije, je postal zdaj sin Krete, trojanska vojna iz mitičnega simbola malenkosten dogodek na robu novo odkritega sveta.

Z razširitvijo grške zgodovine v drugo tisočletje pred Kristusom se je pokazala nova težkoča: treba je bilo dozdej tako sijajno osamljenost Grčije opustiti in njen zgodnji razvoj uvrstiti v dogodke bližnjega Vzhoda. Odločilni zagon so v tem pogledu prinesla odkritja nemških arheologov v Mali Aziji. Pokazala se je nova skupina narodov, našle so se zveze med temi narodi, zlasti zveze Hetitov s Kreto in egejskimi otoki in tudi s celinsko Grčijo. Hrozný je nato Hetite uvrstil jezikovno v protoindoevropsko skupino, ki je prišla na plast neindoevropsko govorečega ljudstva. Problem Etruščanov je postajal v tej luči jasnejši in njihovo azijsko poreklo verjetnejše kljub Belochu, a ne dokazano. V množici hipotez in mnogih napačnih konstrukcij je obveljal vsaj en trden izsledek: grška zgodovina sega za tisoč let dalje v preteklost kot se je mislilo, Grki so prišli na jezikovno in narodno plast nekih neindoevropskih ljudstev, ki so segala na bližnji Vzhod in imela v oblasti egejske otoke s Kreto, prišli pa so Grki od severa po moravsko-varždarski dolini. S tem izsledkom se je zgodovinarjem pozornost zdaj nujno obrnila na Balkan.

Tudi tu je morala pogledati v prazgodovino. Našla je tip indoevropske, nordijske hiše od baltskega morja preko Vinče v Srbiji do Troje in Miken. Čim bolj na sever je šla, tem starejši je bil tip. Nasprotno je od Španije preko Sicilije in Rima do Krete in od tu po egejskih otokih in celinski Grčiji do Srbije in Bosne videla ovalno stanovanje. Na Balkanu se je vršil prvi boj obeh svetov — nordijskega in sredozemskega. Nordijci so prihajali na jug in mnogokje povsem utonili v starih plasteh; drugod pa so se uveljavili, a od prejšnje plasti prevzeli mnogo civilizacijskih posebnosti, deloma tudi kulturne prvine. Severni četverkotni tip hiše pa so vztrajno nosili s seboj. Kljub vsemu tujemu prepajanju so tudi ohranili nordijsko idejo hišnega in vsemirskega božanstva. V tej dobi, v poznem neolitiku in zgodnjem bronu se je že v panonski nižini cepilo poznejše grštvo od poznejšega italstva. Grško-italska perioda, ki jo je še Mommsen smatral za trdno zgodovinsko dejstvo, se je Wilamowitz-Moellendorffu zazdela iz notranje-kulturnih razlogov že v uvodu k izdaji Evripidovega Herakla 1889, torej še pred Evansovimi najdbami, skrajno sumljiva; natančnejše jezikoslovno primerjanje pa je tudi jezikovno sorodnost obeh ljudstev razrahljalo. Grki so kot del starega veka pod težo in pomembnostjo teh odkritij skoraj izgubljali samostojno zgodovino. Višek tega razvoja pomeni Meyerjeva »Geschichte des Altertums«, ki je obenem tudi višek modernega zgodovinopisja za stari vek.

Ideološka smer zgodovine, ki med dogodki izbira in med narodi preteklosti razlikuje njihovo kulturno pomembnost za svoj novi čas, se s takim razvojem grškega zgodovinopisja ni mogla sprijazniti. Najlepšo opozicijo k Meyerju tvori Beloch. Ni dosegel Meyerja; zagrešil je tudi celo vrsto napak. Med največje

spada gotovo skeptično zanikavanje dorskega preseljevanja. Brez ozira na zgodovinsko dokazljivost tega preseljevanja je treba opozoriti na uvod Wilamowitz-Moellendorffa k Evripidovem Heraklu. Ta uvod je plasti ahajskega in dorskega mita jasno razložil. Tudi v predsmrtnem delu istega učenjaka, v knjigi »Der Glaube der Hellenen«, se iste misli z zrelostjo in skoraj umetniško kretnjo starca znova ostro formulirajo, v nemali meri z zavestjo, da je ostalo znanstveno raziskovanje v štiridesetih letih podkrepilo in opravičilo tedanje drzne trditve. Kljub temu pa je Beloch le pomemben. Zgodovina namreč res išče zvez med narodi in res so za gradivo dejstva iz hetitske zgodovine enako važna kot dejstva iz grške. Če pa si hočemo predočiti potek grške zgodovine same kot rast kulture in si posebej še pojasniti iz njenega razvoja skoraj nerazložljivo bitnost grškega naroda kot enkratnega metahistoričnega pojava, se moramo udomačiti v Grčiji sami. V podobni smeri kot Beloch se giblje tudi Glotzova »Histoire ancienne«. Ob novem gradivu se je pokazala v nujnosti zgodovinskega opisovanja še naslednja nevarnost: iz diahroničnega gledanja na dogodke se kljub vsemu »razvoju« in »organičnosti« le ne dajo premostiti vrzeli med posameznimi obdobji. Pri Grkih se praktično ta nevarnost še poveča, ker njihova zgodovina ne teži v eno središče kot italska v Rim in ker so njeni nosilci različna, zelo samosvoja plemena. Kakor domala vse grške literarne zgodovine pod Aristotelovim vplivom ostro in napačno tudi v časovni zaporednosti opredeljujejo epos od lirike in oba od drame, tako so se tudi v zgodovinopisju uveljavile težnje posebnega obravnavanja Ahajcev, oziroma Joncev in Aiolcev ter Dorcev. Bervejeva »Griechische Geschichte«, zadnja res pomembna grška zgodovina, se je pod vplivom diahroničnega gledanja razvila v zgodovino grških rodov. Utemeljeno je prepričanje, da bo naslednja zgodovina spet stopila v reakcijo proti Berveju in iskala v grštvu celoto.

Take so bile posledice Schliemannovega genialnega in Evansovega srečnega odkritja za poglede na zgodnjo grško zgodovino. Časovno in krajevno se je na široko razmahnila in trdneje uredila v ostalo zgodovinsko dogajanje na Sredozemlju. Pod vplivom historizma se je razbila enotna podoba grštva; na znotraj v raznolikost plemen, na zunaj v izenačeno sožitje s kulturno tujimi krogi.

Osrednja, tako imenovana klasična doba grške kulture nas ni presenetila z obširnejšimi novimi odkritji. Njena podoba je dobila drugo luč, a Perikles je ostal Perikles in Partenon Partenon. Velike spremembe pa je grško zgodovinopisje doživelo za dobo helenizma — govorim še vedno o spremembah, ki jih je povzročilo že samo novo gradivo. Že Filip in Aleksander sta dobila novo, njuno makedonsko stališče in ne več sovražnega grškega. Zgodovina Grčije se ni ustavila na bojnem polju pri Chaironeji; prešla je v zgodovino vzhodnega Sredozemlja. V prazgodovini smo videli isto; razlika pa je v tem, da je tedaj ostalo Sredozemlje bilo negrško in torej za grštvo samo posredno važno, zdaj pa je bilo grštvo najvažnejše kulturno dejstvo. Zgodovinopisje se te zelo bistvene razlike premalo zaveda. V helenistični dobi postane celinska Grčija skromna provinca, kjer stare šole in znamenitosti pričajo o nekdanji slavi. Potniki iz Egipta in Azije si z začudenjem ogledujejo deželo, resnejši nosijo s seboj potopise in različne »Vodnike«. Pogled zgodovinarja za to dobo

se upira v »grški« Egipt, kjer mu tisoči papirov neposredno kažejo vso pestrost časa, njegovo širino in naprednost, a tudi vso votlo civilizacijo. Nešteti napisi ga poučijo o političnih razvojih, o jezikovnem širjenju grštva, o gospodarstvu zemljepisno in kulturno že enotne sredozemske kotanje. Na koncu helenizma pa se že prikazuje Rim, ki mu je bilo usojeno, da prevzame grškega duha v svojega in da nato dočaka in preživi propad starega sveta.

II.

Take so spremembe, ki jih je doživelo grško zgodovinopisje zaradi novega gradiva. Še večje in pomembnejše pa so spremembe, ki so nastale iz razlike stališča opazujoče kulture do klasične antike. Evropa od konca antike do danes duhovno in tudi zemljepisno predstavlja enoto. Kako je ta enota dosedaj zajemala iz vrelcev antike? Kakšni so bili procesi doživljanja druge, pretekle, tuje kulture?

Najprej moramo poudariti, da obstoja med antiko in novejšim časom res vkljub vsej razvojni sorodnosti velika razlika in da nikakor ne smemo Evrope — v smislu kot ga rabimo v tem sestavku — smatrati za samo nadaljevanje starega sveta. Že Mommsen je oba kroga ostro razločil. Antiki je dal Sredozemlje s štirimi vrhovi, s Tebami v Egiptu, Kartagino, Atenami in Rimom. Ker je postopal bolj zemljepisno kot kulturno filozofsko, je treba dodati še oba velika pojava krščanstva in novih narodov. S tem je stari svet res za vedno izgubil svoje življenje in je postal »antiquus«.

K tej preteklosti, edini popolni preteklosti, kar je Evropa ima, se je novo nastali svet trikrat vrnil, vsakokrat na različen način. Prva vrnitev se je izvršila že tri ali štiri stoletja po Avguštinu v tako imenovani Karolinški renesansi. Kajti dela za antično duhovno bogastvo v skoraj sistematični skrbi za rokopise v V. in VI. stoletju, ki ga zlasti poudarja Bickel, ne moremo šteti pod pojem »preroda« — bila je to le zadnja, obsmrtna skrb antične dobe same. Karolinška renesansa pa je res pravi prerod. Morda je najpomembnejše na njem dejstvo, da je ob istem času tudi Bizanc že bil antiki od Justinijana dalje toliko odmaknjen, da se je tudi v njem — neodvisno od frankovskega dvora — poživilo zanimanje za antičnega duha. Seveda je Karolinška renesansa antiko sprejemala le zelo zunanje, ker je bila doba sama polna najpristnejše življenjske sile »sicut gigas ad currendum uiam«. Šlo ji je na primer za zbiranje starih tekstov, v stavbarstvu je iskala opore v starem svetu, politično je vplival simbol »cesarstva« na novi evropski red. Antike doba ni zajela. Na zapadu ji je manjkala sploh vsa Grčija kot najvažnejša vsebina antike, na vzhodu pa je v zbiranju grškega gradiva prevladovalo filozofsko-enciklopedično in historično zanimanje, torej najbolj površno zajemanje duhovne globine. Nato se je svet še bolj zakrivil sam vase in živel v duhovnem oziru vertikalno na črti Bog—človek. Gotski duh je bil tako bogat sam v sebi, da je preziral svetlo, spreminjasto bogastvo živega sveta in tako seveda antiko v celoti, ki je pomenila največjo afirmacijo tostranskega in v polno zajetega življenja. Toda počasi je spet dobivala zemlja svojo težo. Chesterton pravi, da je Frančišek stopil iz votline, to je gotski človek iz svoje introspekcije, in zapel slavospev soncu. Dante je vzel Vergila na svojo pot in zajel v »Komedijo« mitološki aparat starega sveta. Človek je spet preko forme, ki ga je

neposredno obdajala, in vsebine tukajšnjega življenja težil za rešitvijo večnih vprašanj. La diritta via era smarrita.

Zasijala je blesteča podoba italijanske renesanse z italijanskim in evropskim humanizmom. V temeljih je ležala dragocena žrtev — mrtva in onečaščena vzhodna prestolnica. Z višine razglednih stolpov pa je Erazem Rotterdamski že videl razpad evropskega duha v materializmu, ki ga bo nastopajoči individualizem rodil. Čas pa ni gledal ne nazaj ne naprej, ampak je živel iz sebe in napolnil vso evropsko dušo. Spoznavanje antike je zdaj šele res dozorelo do znanstvene stopnje. Duh renesanse je vzbudil človeku smisel za antiko, iz smisla se je rodilo tudi praktično delo. Zbirali so stare kamne in zlasti rokopise. Bogate biblioteke so se uredile na dvorih renesančnih knezov, vsem na čelu Vaticana in z njo Laurentiana v Firenzi in Ambrosiana v Milanu. Humanist je bil velik gospod, če je znal dobro latinsko, naravnost nepreplačljiv in nenadomestljiv pa je bil, če je znal tudi grško. Tu smo se dotaknili pomanjkljivosti italijanskega preroda. Grški jezik je bil na zapadu še zmeraj tuj in le malokdo ga je dobro znal, vsem na čelu Erazem, ki je prvi tiskal Novi Zakon v grškem izvirniku z jezikovno-kritičnim komentarjem. Tudi Aldus je v Benetkah in v svojih podružnicah natisnil občudovanja vredno število grških knjig, med njimi tudi pesnike, toda vseeno je bilo grštvo prerodu tuje. V tem, da je tu že sploh grščina nastopala in da je Platon zadobil mesto v filozofiji in Homer v leposlovju, se ta renesansa po ostroti doživljanja grštva loči od karolinške, a ji je povsem enaka v odnosu do grškega duha: tudi ona gleda grški svet skozi refleks Rima in helenizma. Likovne umetnosti pravih Grkov tako rekoč ne pozna. Partenonske skulpture so bile še na Akropoli in so ostale tam še nekaj stoletij in Winckelmann se še ni rodil. — Nato je kreativnost v filologiji spet ponehala, ni se pa zmanjšala delavnost. Kar so filologi od Erazma do Schlegla in Humboldta preiskali in razložili, je še danes podlaga klasične vede; marsikaka knjiga je še nepogrešljiva na učenjakovi mizi, na primer Stephanov veliki »Thesaurus linguae graecae«. Ravno v teh stoletjih je filologija postala prava znanost z jasno očrtanim predmetom in metodo. Vendar bi tudi ta znanost kmalu izgubila svoj življenjski pomen, če bi si vedno samo vneto pridobivala novo gradivo, ga skrbno pregledovala, sistematizirala in razlagala, a ne bi šla v jedro vsebine.

Tu je nastopil nemški klasicizem in zgodnja romantika. Venec slavnih imen: Winckelmann, Wieland, Herder, Lessing, Goethe, Schiller, Hölderlin, brata Schlegla, Schleiermacher, Humboldt, Welcker, Müller — zgovorno priča, kaj je antika dala nemškemu klasicizmu, a tudi kaj je znanost o antiki dobila. Nemci so segli neposredno do Grkov in začutili »sorodnost grške antike in moderne«. Središče antike se je nenadoma pomaknilo iz Rima tja, kjer je tudi res bilo, namreč v Atene — in to ne v Aleksandrove ali Aristotelove Atene, ampak v mesto Platona, Sofokleja, Evripida, Perikleja. Prevrata sami sodobniki še niso razumeli. Tako je ostal Hölderlin skoraj neopažen. Novost pa je kljub temu bila res novost: grštvo je prvič evropskemu človeku neposredno govorilo in prevzelo duhove s svojo čudovito sintezo vsebine in oblike. Težko je bilo premagati stari način gledanja Goetheju, ki je občudoval še zmeraj staro baročno helenistično plastiko. Res se je odkrila očem Evropeca grška umetnost, toda Lessing ga je učil, da je višek te umet-

nosti patetična Laokoontova skupina in je to zmoto vtepel v glavo celemu stoletju. (Nič me na primer ne preseneča na platnicah naše šolske knjige »Zgodovina starega veka za nižje razrede« spet — stari Laokoon.) — Tretje doživetje antike je končno zajelo grštvo in ne samo rimstva kot karolinški svet in grštvo neposredno in ne preko rimstva kot renesančni svet. Razumljivo je, da je to estetično dobo, ki sta ji v pojmovanju organizma — umetnosti kumovala Shaftesbury in Leibnitzov optimizem, v novem odkritju zanimalo to, kar je bilo »organično dovršeno« — torej »najlepše« — torej »klasično«. Periklejeve Atene so reprezentirale stari vek. — Zanimivo je, da v Prešernovem delu romantične pridobitve klasične vede niso dobile močnega odziva. Njegovo doživljanje antičnega sveta je še čisto »rimsko-renesančno« v nasprotju s Hölderlinom v celoti ali Goethejem v poeziji »Prometeja«, »Iphigenije« in tretjega dejanja v drugem delu »Fausta«. Sorodno pa je Goethejevim ocenjevanjem antične likovne umetnosti ter Schillerjevi reštorični »Mesinski nevesti« in stancam njegovega prevoda Vergilove Enejide. »Pindárova oda«, o kateri govori pesnik v sedmi gazeli, in razgibana grška drama mojstra sonetov in stanc tudi formalno nista zanimali. Matija Čop pa je umrl sredi svojega razvoja. Tako slovenska romantika ni zajela grške lepote iz čistega studenca. (Dalje.)

Vinko Beličič | Rodinam slovo

Pesem pojema... Življenje me vabi
neustavljivo, skrivnostno: O pridi!
Kar te na Rodine veže, pozabi...
Dan je visok in končana idila...

Zdrava, neskrbna mladost, ki te nihče
srcu ne vrne več, nič ne prikljče!
Temno in hladno bo staro ognjišče...
Novo... bo svetlo in toplo in ljubo?

Trtam in čričku, češminju, pečevju
hranim besedo ločitve: Odhajam...
..zdravamarijam, vetrovom in drevju
tiho besedo slovesa: Oj zbogom...

Jože Kastelic | Sovretovi Stari Grki

(Anton Sovrè, Stari Grki. Mohorjeva občna zgodovina II, Celje 1939, 568, 4°.)

III.

Sto let je minilo od romantičnega zagona. Medtem je znanost o antiki vsa vprašanja prejšnjih dob znova povzela. Historizem je tudi tu izpolnil svojo nalogo. Pomagal je zbirati in čistiti velikansko gradivo. Vse XIX. stoletje klasične vede se razvija v znamenju razširjevanja, pregledovanja in zbiranja snovi. Kapitol je zavzel Theodor Mommsen, Akropolo pa Ulrich von Wilamovitz-Moellendorff. Samo štiri velika podjetja naj omenim, ki sta jih izvršila ali začela ali pa vsaj podpirala ta dva kneza filologov. Mislim na zbirko vseh latinskih in grških napisov starega sveta pod naslovom »Corpus Inscriptionum Latinarum« oziroma »Inscriptiones Graecae«, na velikanski latinski slovar »Thesaurus Linguae Latinae«, dalje na klasično enciklopedijo »Paulys Real — Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaften« in na izdajo sploh vseh grških in latinskih klasičnih tekstov v zbirki »Scriptorum Graecorum et Romanorum Bibliotheca Teubneriana«. Ob velikanskem gradivu se je tudi stališče časa do antike popolnoma spremenilo. V romantični dobi je Humboldt rekel, da misli ob besedi antika na Grčijo, ob Grčiji na Atene, ob Atenah na Perikla. To docela klasično, da ne rečem klasicistično naperjenost je nova doba nadomestila s predstavo starega veka v celoti, brez kakršnega koli razlikovanja in vrednotenja. Celota dejstva je pokopala živo gledanje. Priključil se ni samo Rim z vso težo in veličastjem cesarstva, ampak tudi bližnji Vzhod, zgodnje krščanstvo, Germani, Bizanc. Antika nima nobene klasične dobe več, vsak napis je enako važen, vsaka okorna podoba primitivne neolitske kulture enako zanimiva kot komplicirana helenistična plastika. V takem razpoloženju je izšla Staretova zgodovina, tak pozitivističen odnos do grške zgodovine ima še danes večina izobražencev in celo večina strokovnjakov. Vendar pa je že nekaj let pred prvim zvezkom Staretove knjige izšlo Nietzschejevo »Rojstvo tragedije«, ki je napovedovalo smrt stvarnemu dojemu antike in zahtevalo načelne opredelitve.

Od izida Nietzschejeve knjige do danes se v klasični filologiji bijeta ti dve struji: predmetna in nazorska. Prva je prozorna; druga bi se dala na kratko formulirati kot sedanje teženje naše vede takole: gradivo in enciklopedija sta ostala in nujno zmeraj ostaneta na pol pota. Podrobno analitično delo je sicer potrebno; vendar mora slediti sinteza. Sinteze pa ne pojmuje v pozitivističnem smislu kot rezultat dejstev, temveč kot njihovo bitnostno dojemanje. V umetnosti se moramo približati duhovni enkratnosti lepotnega fenomena, v zgodovinskih vedah pa dogodkom kot členom kulturnega procesa. V vedi o antiki hočemo celoto starega sveta najprej osamiti in predočiti kot razvojno enoto, v njej pa grštvo predstaviti kot središče in vrh. Devetnajsto stoletje antike ni vrednotilo in ne razčlenjevalo. Če naš čas sam ne bo mogel najti nove točke, s katere bi na novo pregledal in zajel antiko, mu bo preostal samo romantični pogled, ki je izza karolinške in italijanske renesanse tretji in zadnji idejni pogled na stari svet. Kajti goli pozitivistični odnos do grštva

kot ga ima Evropa od romantike dalje, pomeni hujšo reakcijo kot povratek v romantično naziranje, čeprav seveda tudi to ne bi bil napredek. Ali ni mogoče iz te dileme priti do novih opredelitev? Če nam je pot naprej zaprta, se bo »znanost o antiki« še nekaj časa vlačila po svetu kot telo brez duše, dokler ne bo obležala na prašnih policah zapuščenih knjižnic. Toda treba je življenja! Tudi za poglede na antiko vprašajmo življenje in njegove zahteve!

Naš čas je čas velike krize, razsodbe med individualizmom in kolektivizmom. Verjetna črta razvoja se usmerja k vezanosti družbe, ki hoče osebo razložiti kot drugoten pojem, kot svojo funkcijo. Ta težnja je v vseh nas že tako močna, da tudi tisti, ki ostajajo na ploskvi skrajnega individualnega izživljanja, svoje postojanke bolj branijo kot ustvarjalno večajo: branijo pa jih z metodami, ki so jih privzeli iz njim sovražnega časa in so tako v bistvu že izgubili bitko.

Vezanost družbe je nekaj velikega. Vendar je tudi oseba predragocena in zaradi svoje enkratnosti, nenadomestljivosti in transcendentne naperjenosti celo primarna bitnost z ozirom na družbo. Družba je njena funkcija in ne narobe. Kriza našega časa obstoja v nejasnosti družbenih teženj in individualne obrambe. Duhovni relativizem, ki je zadnji produkt individualnega razvoja, je pojav ostarelosti. Od tu ne vodi pot v nobeno pomlad. Kolektivistično pretirano podrejanje in celo zanikanje posebnega osebnega življenja pa je vročična bolezen otroka, ki še ni shodil. Zdrava, močna rešitev bo morala biti družba, ki bo normativno in obvezno usmerjala človeka; taki družbi pa človek ne bo podrejen, ker bo z vso svojo odgovornostjo in svobodo v njej videl izpopolnitev svojega samostojnega bivanja.

Na ta kulturoslovni ekskurz, ki je povsem neobvezen in samo približno veljaven oris, moremo zdaj uspešneje navezati vprašanje, kaj naj nam danes antika pomeni in kako naj antiko dojemamo. Antika nam pokaže na nedvoumen način, kako se je kriza človeka in družbe v njej nujno pojavila in kako se je na naravnost fantastično nepričakovan način rešila. Normativni čas verske in družabne povezanosti predstavlja grška arhaična doba. Sveta resnoba veje iz vsakega kulturnega dela v tem času, naj bo likovna umetnost ali pojav kulta in mita ali v besedi zanos lirike in zgodnje tragedije. To je mladostna doba spartanskega kosmosa in čas, ko so male Atene vodile vso Helado v boju pgoti barbarom z Vzhoda. Peržanske vojne so ustalile življenjsko varnost. Varnost je prinesla bogastvo, z njim so prišle osebne potrebe razkošja. V ta zunanje že za razkroj pripravljeni svet je vdrla misel. Ta misel pa ni bila več kreativna, porojena v demoničnem in tragičnem poseganju človeka izven svoje male, pogojene in minljive eksistence v neskončen in neminljiv svet idej, ampak logično ugotavljanje, sistematiziranje, veselje nad silogizmom, nato pa nad udobnim in neodgovornim sofizmom. Človeška misel se je prvič rodila v vsej veličastni drznosti, a se je komaj porojena že razcepila in obrnila proti sami sebi v skepsi in stoični pasivnosti. Iz takega nastrojenja je pesnil Evripides, ki stoji seveda šele na začetku razvoja. Vedno večji je bil racionalizem in vedno več je pomenil en sam majhen človek. V Rimu se je razvoj analogno vršil. Koncem helenizma je prišel že tako daleč, da je tudi narodnostna povezanost, ki se je edina še bila obdržala, izgubila smisel in moč. Človek je v ozkem obzorju individualizma postal kozmopolit. Stari svet je

bil res star, vsaka zdrava in sveža sapa bi ga uničila. In vihar je res prišel! Krščanstvo je v neizprosni resnobi prepotovalo svet od vzhoda do zahoda in s svojim pojmom normativnosti občestva osmešilo in do konca onemogočilo individualizem pozne antike. Bogovi so bili že davno mrtvi, to moramo poudariti. Boj se ni vršil z njimi. Proti svežemu, normiranemu občestvu je stal popolnoma neoborožen individualist, ki je ob svojem Epikuru ali Marku Avrelu — to je vseeno — glosiral in pestoval željo po življenju in umiral. (Primeri za ogrodje n. pr. Schmidt, *Geschichte der griechischen Literatur* I 3 [1940] 312.)

Krščanstvo je torej družbi vrnilo normativnost in se je s tem navezalo — seveda popolnoma podzavestno in samo načelno — na dobo arhaičnega grštva. Krog se je dopolnil. Obris nadaljnjega razvoja naj bo kratek! Normativni srednji vek je v renesansi doživel spet svojo krizo, racionalizem je nujno sledil, iz njega individualizem in ostarelost. »Zdaj smo v jeseni življenja,« pravi Spengler. Spet se vrši boj med takim ostarelim svetom in teženjem takih oblik življenja, ki hočejo družbi dati nazaj njeno normativno mesto. Krog se zapira. Nič čudnega ni, da se nam odtuja helenizem, da pojav Rima mika predvsem imperialiste, v ostalem pa le toliko, kolikor je vezan, strog, tektoničen, »mlad«. Zmeraj bolj se obračamo filologi k arhaični dobi grštva kot analognemu pojavu sodobnosti. Kajti filologija ni samo predmetno poseganje, ampak zlasti danes prav to, kar je Nietzsche izrekel v svojem nastopnem predavanju v Baslu že leta 1869.: »*Philosophia facta est quae philologia fuit.*«

V strokovnem smislu je torej najvažnejše spoznanje klasične filologije to, da pozitivizem in historizem gradiva ne zadostujeta. Negativno spoznanje pa še ni tvorno. Splošna težnja filologije bi moral biti tudi pozitivni »kako«: Navezati moramo v poudarjanju načelnega gledanja na antiko na romantično šolo, v poudarjanju doživetja arhaične dobe grštva pa videti kulturoslovno vez med antiko in sodobnostjo in torej centralno upravičenost klasičnih študij.

Seveda L. Curtius v »Zgodovini grške umetnosti« pravilno ugotavlja, da se stilni (in torej tudi duhovni) pojem »arhaičnega« ne da razumeti in oceniti brez »klasičnega« in da je morda največje dejanje grštva prav to, da je edino ono iz arhaičnega, kjer je ostal Egipt in Orient, dospelo do klasičnega v kulturi. Tudi Evropa pozneje do samostojne klasike ni prišla, poustvarila jo je ob grški v renesansi in klasicizmu, ali pa je samo slabotno k njej težila v baroku (tako barok definira n. pr. H. Cysarz). Izključno poudarjanje arhaičnega grštva bi bilo torej enostransko. Pa tudi obzorja, ki ga je XIX. stoletje tako razširilo, že v samem smislu gradiva nočemo utesnjevati. V antiko se vključujejo prazgodovina, Orient, pozni stari vek, zgodnje krščanstvo, Germani in Bizanc. Enciklopedični izsledki Mommsenove in Wilamovitz-Moellendorffove šole bodo nujno ostali zdrava osnova; samo pogledi bodo drugačni. Končno moram omejitev te skice poudariti še s tem, da je nov pogled na antiko sicer dejansko tu, a bolj v zavesti posameznih učenjakov kot v občutju kulturnih prizadevanj časa. Kdaj in kako pa bo antika spet neposredno izpregovorila evropskemu človeku? Kdaj se bo elementarno četrtič zatekel k njej kot k izvoru vsega humanizma? Ali se bo to sploh še zgodilo? (Dalje.)

Jože Kastelic | Sovretovi Stari Grki

(Anton Sovrè, Stari Grki. Mohorjeva občna zgodovina II, Celje 1939, 568, 4°.)

IV.

Sovretova zgodovina je dosegla, kar je hotela: podala je izobraženemu Slovcu živo podobo stare grške kulture. Poglavlje o bitki pri Salaminu je skoraj pripovedna umetnina. Lepo je poglavje o Homerju, zlasti pa poglavje o Aleksandru. Predvsem so dobri politični odstavki, tako pogled na špartanski Kosmos, ocena tiranov, Filipa Makedonskega. Morda najboljši so pregledi gospodarskega življenja — avtorju gre zato še posebna hvala, saj so taka poglavja za vsako zgodovino preizkusni kamen. — Samosvoj slovar in slog pisatelja knjigo še bolj usmerjata v splošno uporabo. Živo opisovanje in samostojno stališče, torej neposrednost, bo knjigo vedno dvigala iz znanstvenega prahu v sodobnost. To je njena neprecenljiva vrednost.

S tako splošno hvalo avtor ne bo zadovoljen. Kajti takó samosvoje in temperamentno pisana knjiga in knjiga, ki obravnava takó samosvojo in izredno snov, pa v marsičem vzbuja ugovore, deloma splošno načelne, deloma podrobne. Morda bo pisatelj še posebej vesel, da mu jih kot prvemu filologu Slovenije izrazim jaz, ki sem bil že v gimnaziji njegov učenec.

Dober pregled vsebine in posebej še pozitivnih novosti knjige daje Trdan, Čas 34 (1939/1940), 295—302. Strokovno oceno pa je objavil B. Saria, Glasnik Muzejskega društva 22 (1941), 83—85. — Sovrè je Grke potegnil z visokega koturna romantične filologije, kjer so še stali, ko jih je opisoval Starè. Storil je to dosledno in z velikim pogumom v smislu pozitivističnega zgodovinopisja. Pokazati je mogel na lepe izsledke, ki so se mu s tem odprli. V tej človeško-prečloveški Grčiji pa so se godile izredne, genialne stvari, ki jim niso kos nobeni historični prijemi. Sovrè te dogodke pozna in grškega duha v knjigi živo poudarja. Potrebno pa bi bilo več: ta duh bi moral biti nosilec zgodovinske dinamike. Pisatelj bi praktično lahko to izvedel v posameznih poglavjih v kulturoslovnih analizah dob ali pa še bolje v začetnem Uvodu, kjer bi nam podal nekak »značaj« grštva in postavil vprašanja o razvoju tega značaja, o njegovem čudovitem rojstvu in o njegovi nesmrtni smrti v Aleksandrovi svetovni državi. — S pisateljevega realističnega stališča, ki vidi v grški zgodovini razvoj od praplemen do Aleksandrovega panhelenstva, izvira njegovo odklonilno naziranje o mestni državi. Polis kot tip države ne spada med temne strani grškega življenja. Točno je, kar trdi Sovrè o zasebnem življenju Grka, resnična je tudi podoba strmoglavega in brezglavega grškega politika. Toda sistem mestne države sam na sebi ni prav nič negativnega, dokler ne preide na osvajanje tuje polis in se pri tem ne izpremeni v centralistično urejeno ozemeljsko državo. V Rimu vidimo tak prehod mesta na osvajanje — in kaj je bil rezultat, kulturoslovno govorjeno? Izredna civilizacija in propad življenjamožne kulture. V renesančni Italiji imamo mestne države — antiki sorodna politična koncepcija, s političnega stališča šibka tvorba, a s kulturoslovnega opazamo prav tu razcvet najizbranejših duhovnih organizmov. Sovretova ocena mestne države se strinja z Burckhardtovo in Belochovo, velja

pa le, kolikor velja relativno stališče, s katere je podana. S stališča kulturnega zgodovinarja pa je polis »zgodovinska življenjska oblika grške države v njeni klasični dobi«, kot pravi Jaeger, in nosilec največjega razvoja in dobi torej lahko ravno nasprotno oceno. — Dobo pred peržanskimi vojskami imenuje Sovrè »prehodno dobo«. Doba arhaičnega grštva, ki ga postavljam v svojem konceptu antike na tako izbrano mesto, v takem naslovu izgubi veljavo. Pri opisovanju likovne umetnosti v arhaični dobi berem stavek: »Samo obrazi so še brez pravega duha«. Taka trditev velja samo s stališča klasične umetnosti in stilnega razvoja do nje. Pojem »arhaičnega« je sicer res močen samo kot korelat pojmu »klasičnega«. Tektonika ene in druge stilne dobe pa izvira tudi iz notranje naperjenosti časa. Zato imajo tudi arhaične umetnine svojega duha; trditi se da celo, da imajo več duha kot ustaljeni klasični vrh. Klasik rabi za izraz svoje bitnosti obširnejšo snov, več snovi, natančnejšo izdelavo podrobnosti — in se izčrpa v formi. Arhaični umetnik vsega tega ne »zna« — če govorimo stilno razvojno, in vsega tega ne »potrebuje« — če govorimo z njegovega avtonomnega stališča. — V helenistični dobi vidi Sovrè šele pravo osnovo današnji kulturi, ker je helenizem spojil Vzhod in grštvo in tako spočel modernega človeka. Helenizem je dal zunanje možnosti za odnose Rima do grštva, dal je tudi tla, na katerih se je razvilo krščanstvo. A prav krščanstvo je po svoji prasnovi nekaj novega, po duhovni usmerjenosti helenizmu tujega; če smem uporabiti za novost, ki zraste sama iz sebe v nasprotju s svetom, v katerega ta novost pride in ga delno posrka vase, besedo iz literarne vede (Gundolf), potem je bilo krščanstvo »pradoživetje«, helenizem pa samo »izobraževalno doživetje«. Poleg tega je pri duhovnem rojstvu modernega človeka, to je Evrope, zlasti važen biološki nosilec tega novega duha — in to so Romani kot produkt zgodnjega srednjega veka in Germani ter Slovani kot ostali dve družini v novi družbi. Tudi tu je bil helenizem samo »izobraževalno doživetje«, samo pomoč avtonomnemu razvoju. Z novimi nosilci zgodovine je nastala nova kultura — iz stare kulture je vzela, kar je rabila, in bo jemala, dokler bo pač živela. Vzela je helenistično kulturo, prvinsko kulturo zgodnjega Rima, civilizacijo poznega Rima in seveda tudi kulturo zgodnjega in klasičnega grštva. A vse te snovi so bile in so še zanjo le »izobraževalno doživetje«, prizem nečesa starega, drznem si celo reči tujega, prevzem in preoblikovanje. Helenizem torej ni »osnova« naše kulture. S tem pa ne zanikam izrednega pomena helenizma kot svetovne kulture na prehodu v rimsko dobo. Prav zato pogrešam izčrpno poglavje o njem kot dostojen zaključek knjige. Vsekakor bo treba poglavje dopolniti v uvodu k rimski zgodovini. — V poglavjih o grškem verstvu pisatelj premalo loči pojem »mitos« od pojma »vera«. Wilamowitz-Moellendorf je že v Heraklu 1889 in prav tako v zadnji knjigi »Vera Helenov« 1931 poudaril bistveno razliko teh dveh pojmov. Vera kot afekt nima z mitom nobene vzročne zveze; šele sekundarno se bajeslovni element prenaša v okvir verovanja. Mitos je v neprestanem razvoju, verovanje pa si moremo misliti le kot statično naperjenost hagiološkega čustvovanja. Bog prebiva v srcu, ne v spremenljivi obliki. Potrebno bi bilo poleg naštevanja bogov pokazati, kako se predstave božanstva v grški kulturi razvijajo ob stalnosti čustvovanja. Samo tu vpliva mitos. Iz prvotnega fetišizma, ki je na grški celini najstarejša dosegljiva verska oblika, se razvije pojem vezanega

ali specialnega božanstva — numen. Rimski bogovi niso nikoli prišli preko te stopnje. Grški verski genij pa je storil korak naprej — numen je postal akcijski bog, akcija pa je lastna samo človeku. Tako je nastopil antropomorfizem bogov. Zdaj so bili možni mitološki vplivi genealogij, herojskih del in vsega človeško-prečloveškega tudi v krogu verstva. Razvoj seveda ni tako suh kot skica; fetiš se umika počasi, različne plasti verskega gledanja se s preseljevanjem mešajo, stari kulturi dobe nove nosilce. Povrh tega je treba vedno računati z velikim nasprotjem indoevropskega vsemirskega božanstva ter egejskega lokalnega boga, ki je vezan na zemljo in rod. V taki luči pa ne moremo več govoriti o Homerju kot viru grškega verstva. Homerski bogovi predstavljajo pozno stopnjo aristokratsko-plemenske vernosti. Predstavili so se v epu tik pred vdorom svežih kmečkih kultov v grško življenje. Gibljejo se na sijajni ploskvi literature, a verske dinamike nimajo več. O Homerju lahko rečemo, da ni bil »verski genij«. — Najtežja naloga za pisatelja je bila seveda pred homerska doba. Kar je danes resnično, se že jutri izkaže za nevzdržno hipotezo. V tej zmedi dobro pravi Kahrstedt v oceni De Sanctisove »Storia dei Greci« (Guomon 16 [1940] 245), da se moramo zavedati, da za kretske-mikenske dobe ne pišemo zgodovine, ampak zbiramo kamne za bodočo stavbo. Sovrè pa je vendar storil prav, da je v knjigi, ki je namenjena vsemu narodu, dogodke spravil v neko zvezo in šel preko znanstvene skepse. Zelo pa je škoda, da ni v teh poglavjih pritegnil v obravnavo prihoda Grkov z Balkana, torej iz Srbije. Ravno njegova zgodovina bi bila predvsem poklicana za tako delo. Gradiva v izkopinah in tudi literature je že dovolj — treba bi bilo samo napraviti odločilni korak: zvezati grško zgodovino s pozno prazgodovino Evrope. Prav tako bi želeli pri Dionizu Sicilskem več podrobnosti o grških kolonijah v Dalmaciji — ki so iz nepravne kolonizacije, ko grštvo ni več imelo velike sile arhaične dobe in so zato hitro propadle — in prav tako pri uvodu v makedonsko dobo več o makedonskem razvoju v južno Srbijo do Stobija—Gradskega in Bylazore—Velesa. — Slovestvena zgodovina je seveda Sovretu zelo blizu. Odlično poglavje o Homerju to dokazuje. Vendar ne morem potrditi, da bi bil Homer »začetek grške kulture in obenem vrh, ki ga ni nikoli več dosegla«. V strogo slovestvenem smislu je »Homer« heterogen produkt dolgotrajnega razvoja, ki ga je zaključil nek genialen pevec. Po svojem duhovnem nastrojenju ni arhaičen, a kakšen je potem? Primitiven ni več, seveda tudi ne klasičen. Kam naj ga postavim v razvoju grške literature — ali na začetek arhaične periode ali na konec predarhaične, mikenske, »kiklopske«? Če se postavim na drugo stališče in potegnem Homerja (mislím tu tudi na vse predstopnje »Homerja«) v mikenski svet, se mi res pojasni preddorsko mišljenje in življenje tega epa, a na drugi strani mi literarna tradicija ne kaže predstopenj, temveč že dovršeno umetnino. Slovestveno-formalno moram Homerja pritegniti na začetek nove dobe, pri tem pa poudariti, da si moram odmisлити zgodovinske silnice dorske selitve kot časovno predhodni pojav Homerja. Epos je doma v Joniji in nima z dorizmom nobenega opravka. Homer je torej samo začetek grške kulture. Njen vrh pa je v literaturi šele zgodnja tragedija. Kajti šele razvoj literarnega izraza in razvoj osebnega doživetja v liriki je dal pogoje za strnjenost in ubranost obojnih prvin v pripovedujoči, neosebni snovi. V ostalih smereh kulturnega življenja, v politični in gospodarski, v versko-

filozofski in v znanstveni Homer tudi ne predstavlja vrha grške kulture. Razvoj navzgor je trajal vsaj še do peržanskih vojn. — Obširno poglavje, v katerem je opisana tragedija, vzbuja več ugovorov. Vsebina tragedije in njenih predstopenj — dionizičnega ditiramba in satirske igre — je bila zmeraj poljuben mitos in ne samo »dela in trpljenje Dioniza«. Tudi zbor, ki v Atenah ni bil kmečki, ampak državni, ni imel za snov samo Dionizovih mitov. V Atene je Dionizov ditiramb prišel šele potem, ko se je »na obratu VII. in VI. stoletja pač že izvedla za bodočnost tako pomembna pritegnitev junaške povesti v bogočastno pesem za Dionysa« (Schmid, Griechische Literatur I, 1 [1929] 632). — Pri Aischylovi Orestiji bi pripomnil, da srečni zaključek Eumenid posega iz čistega mita in iluzije v pravo politično življenje Aten tiste dobe ob bojih za pravice Aeropaga. Literarnemu zgodovinarju pa se tu odpira še veliko bolj strma pot: Kako naj si razlagam spravo v tragediji? »Kralj Oidipus« se konča »tragično«, prav tako »Antigona«; »Herakles« izzveni — po Wilamowitzovih besedah — v popolni harmoniji in hvali na pravo prijateljstvo. Kako »tragično« zaključi svoje tragedije Shakespeare v Macbethu, Kralju Learu, Hamletu, Romeu in Juliji? Kako Goethe izpodnese tragično osnovo »Faustu«, ki je »Eine Tragödie« s prologom, v katerem že vemo, kako se bo tekma med neenakimi silami Boga in Mephistophela odločila, in s koncem, kjer je »Alles Vergängliche — nur ein Gleichnis«? Problem nastanka grške tragedije je Nietzsche nakazal s pomembnim naslovom »Rojstvo tragedije ali :Grštvo in pesimizem«. Mikaven in mnogo obetajoč je tudi zgornji problem, ki izvira iz Gundolfove analize Goethejevega Fausta, a čaka filološke obravnave. — Ob tragediji »Zvezani Prometej« naj bi Sovrè omenil veliko vprašanje, ali je Aischylos res njen avtor ali ne. Tudi jaz sem s Sovretom mnenja, da Prometej ni samo aishilejski, ampak Aishylov. Trenutna raziskovanja so vsa obrnjena v podrobnostne dokaze za pristnost oziroma nepristnost, rezultati pa so prav majhni. Na tej poti tudi ni mogoče priti do nikakega končnega izsledka o pristnosti dela, ker so domnevne razlike premajhne. Če pa se ozremo na analizo snovi in nato duhovne vsebine same, torej na motiviko in tematiko dela, moramo kot prvo postavko priti vsaj do zaključka, da je Prometej klasično delo aishilejske smeri (kljub Schmidu, Griechische Literatur I, 3 [1940] 281—308). Od tu nam pomaga literarna analogija. Ni dveh klasičnih del z enakimi znaki v istem času, ki bi pripadali dvema različnima osebama. Literarna kritika mora tu postopati logično — in priznavati dejstvo, če nima protidokazov. Aishilejsko v dobi »okoli 450« je Aishilovo — tu ni drugega izhoda. — »Baročnih preobložitev nikjer.« Pri Euripidu bi se vendar dalo govoriti, v koliko je nastopil barok zlasti v jeziku in govornem stilu, pa tudi v precej patetični, retorični kompoziciji prizorov. Škoda, da ni Sovrè, ki je za vprašanja v zvezi z jezikovno obleko grških umetnin prvi v Sloveniji, vsaj malo nakazal, v čem se stilno loči epos od lirike ali tragedije in spet tragiki med seboj. Seveda spadajo taka vprašanja prvenstveno v slovstveno zgodovino, a tudi v kulturo. — Iz jezikovnega gradiva bi tudi postali jasnejši Predsokratiki (izraz je Dielsov in je boljši kot jonski filozofi ali podobno). V njihovi filozofiji Sovrè lepo pokaže čudno neskladnost — na eni strani posežejo v osnovne ontološke probleme in tako rekoč ustvarijo filozofijo, na drugi strani pa izražajo vse te spekulacije v obliki mita. Kako si naj razlagamo tako sožitje razsvetljenosti in bajeslovja?

Rešitev pokaže jezikovno gradivo. Mišljenje teh filozofov je šlo na poti logike, jezik pa je bil po sintaksi — saj ni bilo še proze — in slovarju pralogičen, celo predlogičen. Pojem bitja, nebitja, gibanja, misli, besede, snovi, duha in seveda tudi pojem nasprotja med čisto mislijo in simboliko besede je bil za predsokratike komaj postavljen. Zato so sofistiki toliko govorili o jeziku, šele Platon pa je v Krabyly prišel do jasnosti odnosa pojma do njegovega izraza v človeškem govoru. Odlični Kranzov indeks besed (Diels, Die Fragmente der Vorsokratiker III⁵ 1937), ki so jih predsokratiki imeli in rabili, ta izvajanja osvetljuje. — V orisu Demostena je šel Sovrè iz ene skrajnosti v drugo. Demostenes ni bil idealen politik, a tudi ne demagog v smislu kakega Kleona. Podobne sodbe so se izrekale tudi nad Ciceronom, dokler nismo prišli do kolikor toliko pravičnega vrednotenja. Demostenu je bilo mnogo za Atene, o tem ne moremo dvomiti. Res se je tudi posluževal nečednih sredstev v politiki, a Filip je delal isto. Demostenova zamisel mestne države je bila preživeta — v tem leži poleg obsodbe njegove politike tudi veliko tragike. Prav to besedo »Tragödie« rabi Jaeger v delu Demosthenes, Der Staatsmann und sein Werden, 1939, kjer pride do povsem drugih zaključkov kot Sovrè. Glej še Cloché, Revue historique 65, CXC (1940) 44 s.

Ob koncu naj še enkrat poudarim veliko delo, ki ga je Sovrè izvršil. Slovensko zgodovinopisje je dobilo prvo dostojno grško zgodovino. Netočnosti izvirajo bolj z avtorjevega stališča kot iz gradiva samega. V zgodovini pa je tudi osebno stališče zanimivo in v vsaki učinkovito pisani zgodovini neizogibno. Prav ta nedeljena pohvala, da je namreč delo živo in za slovenski narod »izobraževalno doživetje«, naj daje pisatelju veselje do nadaljevanja. Z nestrpnostjo pričakujemo od njega »Rimsko zgodovino«, od pogumne založbe pa vztrajanje na veliki zamisli »Mohorjeve občne zgodovine«.

Založnica je zagrešila dve veliki pomanjkljivosti: priložila ni zemljevidov in uvedla popolnoma nemogoč način ilustracije. Zlasti pri plastiki so take »risane slike« nedopustne. Tako v celi knjigi nimamo niti ene fotografije arhaične plastike v primeri s prav lepimi fotografijami za poznejše dobe. Risba bi bila dopustna le v enem primeru — izvršiti bi jo moral pravi umetnik po naravi. Samo on ima pravico »videti« akropolsko Koro po svoje; če pa se to ne zgodi, mora fotograf plastiko podati čim bolj »plastično«, to je v njeni nadčasovni in vendar natančni monumentalnosti.